

LAW

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.6.21>

SYSTEM KAR NA UKRAINIE: USTAWODAWSTWO, TEORIA, DYNAMIKA

*Nataliia Basaliuk**aspirant Katedry Prawa Karnego**Narodowego Uniwersytetu „Odeska Akademia Prawnicza” (Odessa, Ukraina)**ORCID ID: 0000-0002-2429-6964*

Adnotacja. W artykule naukowym podkreślono sensowne uzasadnienie systemu kar zgodnie z obowiązującym Kodeksem Karnym Ukrainy: jego teoretyczne podstawy, ustanowienie legislacyjne i potencjalny system kar, który jest proponowany w ramach reformy prawa karnego – w Projekcie nowego Kodeksu Karnego Ukrainy. Ustanowiony przez Projekt Kodeksu Karnego model systemu kar można zdefiniować jako zoptymalizowany, wskazane wydaje się wykluczenie z listy kar istniejących w obecnym Kodeksie Karnym Ukrainy pozbawienia wojskowego, specjalnego stopnia, rangi, szczebla lub klasy kwalifikacyjnej, prac naprawczych, ograniczeń służbowych dla żołnierzy, utrzymania w batalionie dyscyplinarnym żołnierzy, a niektóre kary, biorąc pod uwagę wyjaśnienie terminologii, zamieniają się w środki bezpieczeństwa – dotyczy to kar w postaci pozbawienia prawa do obejmowania niektórych stanowisk lub prowadzenia określonej działalności i konfiskaty mienia. Jednak w części kar za przestępstwa optymalizację Projektu Kodeksu Karnego można określić jako nadmierną, ponieważ z listy wycofywane są skuteczne narzędzia penologiczne.

Słowa kluczowe: system kar, kara, przestępstwo, wykroczenie, rodzaje kar, obowiązujące prawo karne Ukrainy, Projekt Kodeksu Karnego.

LEGISLATION, THEORY AND DYNAMICS OF PENALTY SYSTEM IN UKRAINE

*Nataliia Basaliuk**Postgraduate Student at the Department of Criminal Law,**National University «Odessa Academy of Law» (Odessa, Ukraine)**ORCID ID: 0000-0002-2429-6964*

Abstract. In this scientific paper the author highlights the substantive considerations of the punishment system under the current Criminal Code of Ukraine, its theoretical basis, legislative consolidation and potential punishment system, which is proposed in the framework of criminal law reform and in the Draft of New Criminal Code of Ukraine. The proposed model of the punishment system laid down by the Draft of Criminal Code can be defined as optimized. It seems expedient to exclude from the list of punishments existing in the current Criminal Code of Ukraine deprivation of military rank, special rank or qualification class, community service, service restrictions for servicemen, detention in disciplinary battalion from penalties with a view to clarifying the terminology to turn into security measures. However, in terms of penalties for crimes, the optimization of the Draft Criminal Code can be defined as excessive.

Key words: system of punishments, punishment, crime, offence, types of punishments, current criminal legislation of Ukraine, the Draft of New Criminal Code.

СИСТЕМА ПОКАРАНЬ В УКРАЇНІ: ЗАКОНОДАВСТВО, ТЕОРІЯ, ДИНАМІКА

*Наталія Басалюк**аспірант кафедри кримінального права**Національного університету «Одеська юридична академія» (Одеса, Україна)**ORCID ID: 0000-0002-2429-6964*

Анотація. У науковій статті висвітлено змістові міркування щодо системи покарань за чинним Кримінальним Кодексом України: її теоретичне підґрунтя, законодавче закріплення та потенційну систему покарань, яка пропонується в рамках кримінально-правової реформи – у Проекті нового Кримінального Кодексу України. Закладену Проектом КК модель системи покарань можна визначити як оптимізовану – доцільним видається виключення з переліку покарань існуючих у чинному КК України поzbавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, а деякі з покарань з огляду на уточнення термінології перетворити на засоби безпеки – це стосується покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та конфіскації майна. Однак у частині покарань за злочини оптимізацію за Проектом КК можна визначити як надмірну, оскільки з переліку вилучаються дієві пенологічні інструменти.

Ключові слова: система покарань, покарання, злочин, проступок, види покарань, чинне кримінальне законодавство України, Проект КК.

Вступ. Система покарань та окремі види покарань неодноразово ставали предметом аналізу українських науковців: О.П. Рябчинської («Система покарань в Україні: поняття, значення та принципи побудови»), Ю.А. Пономаренка («Види наказаний по уголовному праву України», «Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень»), Д.А. Шевченка («Щодо окремих проблем взаємодії елементів у системі покарань»), В.І. Тютюгіна («Система і види покарань»), С.В. Черкасова («Альтернативні покарання: поняття, система, класифікація») та ін. Питання оновлення кримінального законодавства розкривалося в роботах І.І. Митрофанова («Основні концепти нового законодавства про кримінальні правопорушення»), К.Б. Марисюк («Кримінально-правове регулювання у вигляді штрафу потребує вдосконалення»), М.І. Хавронюка («Принципи нового Кримінального кодексу України: якими вони можуть бути»), Н.А. Мирошниченко («Перспективи вдосконалення Кримінального кодексу України», «Роздуми щодо нової редакції КК України»), А.С. Макаренко («Теоретичні основи пеналізації кримінальних проступків») та ін.

Мета роботи – критичний огляд і викладення власних міркувань щодо системи покарань за чинним Кримінальним Кодексом України (далі – КК) та Проектом КК із виокремленням проблем, що існують у чинному та потенційному кримінальному законодавстві та пропозиціями щодо їх усунення.

Основна частина. Для досягнення мети дослідження ставилися такі завдання: 1) виявити існуючі в кримінально-правовій літературі підходи до визначення поняття «система покарань»; 2) сформулювати авторське визначення поняття «система покарань»; 3) визначити функції, притаманні системі покарань; 4) окреслити систему покарань за чинним КК України та виокремити її недоліки; 5) окреслити систему покарань за потенційним кримінальним законодавством – Проектом КК – та надати рекомендації щодо його вдосконалення за виявленими спірними аспектами. Проведене дослідження базувалося на методах наукового пізнання. В основу роботи покладено системний метод (метод конструкції). Серед інших використаних методи: 1) догматичні методи – метод аналізу, синтезу, аналогії; 2) емпіричні методи – описовий, метод інтерпретації (тлумачення), оцінювання; 3) спеціальні методи – порівняльного аналізу, формально-юридичний, критично-правовий.

У літературі можна знайти різні визначення системи покарань: «встановлений у кримінальному законі вичерпний перелік видів покарань, розташованих у певному порядку» (Lesnyevsky-Kostareva, 2000: 330), «встановлений кримінальним законом і обов'язковий для суду вичерпний перелік видів покарань, розташованих у певному порядку за ступенем їх тяжкості» (Bazhanov, Baulin, Boysov, 2001: 328), «сукупність передбачених кримінальним законом видів державного примусу, які перебувають у відноснах взаємозв'язку, взаємозалежності й взаємозамінності, здатні забезпечити досягнення цілей кари (відновлення соціальної справедливості), загального й спеціального попередження, а також виправлення злочинця, призначаються судом за конкретні злочини, виходячи із принципів кримінального права» (Starkov, Myliukov, 2001: 13). На наш погляд, поняття «система покарань» можна визначити так: «формально визначений, упорядкований (чітко сформований), ієрархічно організований, вичерпний перелік (сукупність) видів покарань, які виражають комплексно-функціональне призначення загальних цілей покарання у вигляді ефективного захисту суспільства, інтересів окремого потерпілого, кари засудженого, сприяючи його ресоціалізації та реінтеграції і спеціальної профілактики – попереджаючи вчинення нових кримінальних правопорушень».

Взагалі, системі покарань притаманні такі функції: обмеження (стримування), виправна (корекційна), функція попередження (превентивна) і відновлювальна (компенсаційна). Крім того, важливою функцією системи покарань є встановлення розмірів і видів покарань. Система покарань є не просто правообмежувачим орієнтиром для суду, який визначає якість, ефективність і допустимість існуючих заходів карального втручання з боку держави, а встановлює порядок, за якого забезпечується вирішення кримінально-правових завдань. Її чіткість є гарантією захисту від свавілля суду, тому що суддя не може вийти за встановлений перелік видів покарань, хоч і володіє суддівською дискрецією під час винесення вироків.

КК України 2001 р. не містить визначення системи покарань, обмежуючись лише переліком її видів у ст. 51 КК. До повнолітніх осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, судом можуть бути застосовані такі види покарань:

1. Штраф – це грошове стягнення, що накладається судом залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та з урахуванням майнового стану винного в межах від тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до п'ятдесяти тисяч, якщо статтями КК не передбачено вищого розміру штрафу (ч. 1, 2 ст. 53 КК). Штраф може бути розстрочено (ч. 4 ст. 53 КК) і замінено громадськими роботами, виправними роботами або позбавленням волі (ч. 5 ст. 53 КК). Штраф, як підкреслює Ю.А. Пономаренко – «основний вид покарання» (Ропотагенько, 2009: 48), невід'ємна складова частина системи покарань, однак у чинному законодавстві він потребує певних коректив. Виправданим видається введення автономної розрахункової одиниці, оскільки н.м.д.г., який покладено в основу розрахунку штрафу, в окремих випадках перестав відповідати тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Проблема має й іншу крайність – надмірно високі штрафні санкції, що призвело до ієрархічного руйнування системи покарань.

2. Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу – це додаткове покарання, яке застосовується до засудженого, що має військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас, за тяжкий чи особливо тяжкий злочин (ст. 54 КК). Це покарання відображене лише в типовій санкції, і жодна зі статей Особливої частини КК його не передбачає, залишаючи призначення на розсуд суду. Система покарань, побудова на властивих їй принципах є віддзеркаленням певної кримінальної філософії, яка існує на двох рівнях (у Загальній та Особливій частинах КК), і відображення конкретних видів

покарань у санкціях статей містить функціональну складову частину. Однак навіть не це уникнення з боку законодавця є дефектним. Помилковим є сам факт його наявності в переліку видів покарань, оскільки воно має більшу приналежність до трудового, а не кримінального права. Розгляд позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу як дисциплінарного стягнення є обґрунтованим з позиції того, що: 1) у галузевому законодавстві, яке регулює діяльність тих чи інших органів, що передбачають наявність звань, розрядів, класів тощо (наприклад, як ЗУ «Про прокуратуру»), є можливість деталізації процедури і підстави їх позбавлення, однією з яких повинно бути вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів; 2) український суд наразі виступає непотрібним посередником у вирішенні питання позбавлення чи залишення звань, розрядів, класів тощо між особою, яка такі звання має, і керівником чи органом, уповноваженим на присудження звань, класів, чинів, розрядів.

3. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначене як основне покарання на строк від двох до п'яти років або як додаткове покарання на строк від одного до трьох років, або у випадках, передбачених Законом України «Про очищення влади», як додаткове покарання строком до п'яти років (ч. 1 ст. 55 КК). З урахуванням цього не зовсім зрозумілою видається санкція норми ч. 1 ст. 365-2 КК «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги», котра викладена так: «...карається штрафом від двох до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до десяти років», що йде в розріз зі ст. 55 КК, а у ч. 4 ст. 220-1 КК «Порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку формування звітності» проблема подвоїлася ще й невірною термінологією – законодавець говорить про «обмеження права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до десяти років», таким чином, не лише порушуючи встановлені Загальною частиною строки, але й закріплюючи неіснуюче покарання.

4. Громадські роботи передбачають виконання засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування (ч. 1 ст. 56 КК). Ю.А. Пономаренко пропонує визначати громадські роботи як «вид покарання, що обмежує особу в реалізації права на працю, шляхом покладення на неї обов'язку виконувати суспільно корисну, посилену, безоплатну працю у вільний від її зайнятості час» (Романенко, 2020: 458). Строк покарання може становити від шістдесяти до двохсот сорока годин, і відбуваються громадські роботи не більш як чотири години на день (ч. 2 ст. 56 КК). Із законодавчого визначення видно, що: 1) цей вид покарання передбачає позбавлення «прав», але не «волі», це форма кримінального покарання з високим рівнем соціального значення, корекційним потенціалом і можливістю одночасного відшкодування шкоди шляхом виконання безплатних робіт в інтересах суспільства; 2) це додаткова неоплачувана праця, яка не звільняє від обов'язку засудженого працювати за основним місцем роботи.

5. Виправні роботи встановлюються строком від шести місяців до двох років і відбуваються за місцем роботи засудженого. Із суми заробітку засудженого до виправних робіт провадиться вирахування в дохід держави в межах від десяти до двадцяти відсотків (ст. 57 КК). Доцільність існування цього виду покарань у чинному КК України викликає заперечення з огляду, як мінімум, на два аспекти. Перший, термінологічний – вживання самого терміна «виправні роботи», адже будь-яке кримінальне покарання має «виправний» вплив, це впливає із функцій, властивих системі покарань і кримінального законодавства, яке в меті покарання вбачає не лише «кару, а й виправлення засуджених» (ч. 2 ст. 50 КК). Другий, змістовий – вирахування із заробітної плати в дохід держави – є формою розстроченого штрафу, а моральний аспект, який, вочевидь, повинен був бути пов'язаний із присоромленням деліквента і здатністю його перевиховання на підприємстві, установі, організації, де він працює, втратив свою актуальність разом зі зникненням товариських судів. Нині участь громадськості як складова частина принципів покарання КК не передбачається, а дуже узагальнено зустрічається серед принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань (ст. 5 КВК): «кримінально-виконавче законодавство, виконання і відбування покарань ґрунтуються на принципах... участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань».

6. Службові обмеження для військовослужбовців – осіб рядового, сержантського, старшинського та офіцерського складу, які проходять військову службу за контрактом; курсантів вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів, які проходять військову службу за контрактом; осіб офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом (ч. 6 ст. 2 ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу»).

Цей вид покарання може бути призначений строком від шести місяців до двох років і передбачає відрахування з доходу засудженого в дохід держави від десяти до двадцяти відсотків. На відміну від виправних робіт під час відбування цього покарання засуджений не може бути підвищений за посадою, у військовому званні, а строк покарання не зараховується йому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання (ч. 2 ст. 58 КК). Другий складник робить це покарання гібридом того ж «штрафу з розстрочкою», як вірно наголошував М.І. Бажанов, це покарання «представляє собою ні що інше, як виправні роботи для військовослужбовців» (Bazhanov, 1999), і власне «службового обмеження», яке має споріднену з позбавленням військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу проблему – стосується трудової діяльності особи, а тому і рішення про таке обмеження повинен приймати керівник військовослужбовця, деталізація процедури повинна бути викладена в галузевих законах, наприклад, ЗУ «Про військовий

обов'язок і військову службу», ЗУ «Про Дисциплінарний статут ЗСУ» тощо. У цьому контексті складно не погодитися з Б.О. Кирись, який зазначає, що «йдеться не про обмеження посадових (владних) повноважень засудженого, а про обмеження його прав по військовій службі як різновиду трудової діяльності» (Kurys, 2004). Тому вважаємо це покарання штучно зрощеним і таким, яке повністю може бути поглинуте покаранням у вигляді штрафу і можливістю застосування обмежувальних заходів за наявних для того підстав.

7. Конфіскація (лат. «відібрати в казну») майна – найбільш суворе з існуючих у чинному КК додаткових покарань, адже засуджений позбавляється майна або його частини і права на нього, конфісковане не повертається, а права переходять до держави: «конфіскація майна полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого» (ст. 59 КК). Схожі до легального визначення містяться і в доктрині. І.Г. Богатирьов убачає в конфіскації майна «захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаною винною у вчиненні злочину, який полягає в передбаченому законом обмеженні її права власності на вилучення всього або частини майна» (Bohatyrov, 2015).

Правопорушення, за які передбачено додаткове покарання у вигляді конфіскації майна, поділяються на дві групи (ч. 2 ст. 59 КК): 1. Тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини (наприклад, проти власності; у сфері економічної діяльності, де корислива мотивація визначає незаконні способи ведення цієї діяльності). 2. Злочини проти основ національної безпеки та громадської безпеки незалежно від ступеня тяжкості.

8. Арешт – тримання засудженого в умовах ізоляції, яке встановлюється строком від одного до шести місяців (ст. 60 КК). Згідно з ч. 1 ст. 50 КВК «особи, засуджені до арешту, відбувають покарання, як правило, за місцем засудження в арештних домах, а військовослужбовці – на гауптвахтах». Ю.І. Шинкар'єв, присвячуючи дисертаційне дослідження цьому виду покарань, вказує, що воно «характеризується за такими специфічними ознаками, як: особливості змісту (лімітація волі, що здійснюється шляхом пригнічення рефлексу особистої свободи в засудженого за допомогою його фізичної ізоляції); спеціально встановлене місце відбування (арештний дім); режим підвищеної суворості (який проявляється у значній кількості правообмежень, навіть у порівнянні з найсуворішим видом покарання – позбавленням волі); короточасний строк покарання» (Shynkarov, 2007: 5).

9. Обмеження волі – тримання особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці. Обмеження волі встановлюється від одного до п'яти років (ст. 61 КК). Обмеження волі за направленням у виправну установу відкритого типу може бути призначено повнолітнім працездатним особам. За вірним наголосом Є.М. Бодіула, «законодавче визначення відображає лише технологію відбування цього виду покарання». Зміст покарання автор вбачає «у виправному нагляді, який виражається в обмеженні права на пересування і вибору місця проживання, частковому обмеженні зв'язків засудженого із зовнішнім світом, застосуванні до засудженого правил, що у своїй сукупності утворюють режим, а також обов'язковість праці засуджених» (Bodiul, 2005: 11).

У науковій літературі обмеження волі відноситься до конвергованих або комплексних видів покарань (Ropomarenko, 2020: 527), це комплекс обмежень прав і свобод засудженого. Воно обмежує право на особисту свободу і право на працю, оскільки засуджені до обмеження волі відбувають покарання у виправних центрах з *обов'язковим залученням до праці*. Крім того, засуджені до обмеження волі зобов'язані відповідно до ч. 4 ст. 59 КВК: виконувати законні вимоги адміністрації виправного центру, які стосуються порядку відбування призначеного покарання; сумлінно працювати в місці, визначеному адміністрацією виправного центру; постійно знаходитися в межах виправного центру під наглядом, залишати його межі лише за спеціальним дозволом адміністрації цього центру, проживати за особистим посвідченням, яке видається взаємін паспорта; проживати, як правило, у спеціально призначених гуртожитках; з'являтися за викликом адміністрації виправного центру; виконувати в разі залучення роботу із самообслуговування та благоустрою виправного центру. Засудженим до обмеження волі може бути дозволено короточасні виїзди за межі виправного центру виключно з поважних причин та з дозволу адміністрації виправного центру. Проживати за межами гуртожитку зі своїми сім'ями можуть засуджені до обмеження волі, які не допускають порушень установленого порядку виконання відповідного покарання і мають сім'ї, після відбуття шести місяців строку покарання (ч. 7 ст. 59 КВК).

10. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців призначається військовослужбовцям строкової служби, які проходять військову службу за контрактом, особам офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу, особам офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовцям, призваним на військову службу під час мобілізації, на особливий період, військовослужбовцям, призваним на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період (крім військовослужбовців-жінок) на строк від шести місяців до двох років (ст. 62 КК). На наш погляд, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців необхідно виключити з вітчизняної системи покарань. Несправедливою виглядає така юридична ознака, як відсутність судимості для осіб, які відбули покарання в дисциплінарному батальйоні або достроково звільнені з нього, а також військовослужбовців, які відбули покарання на гауптвахті замість арешту (п. 4 ст. 89 КК). Загалом, не виправданим виглядає той факт, що окремі категорії суб'єктів в разі вчинення кримінальних правопорушень відбувають покарання у власних виправних закладах, між тим ця категорія порушників може відбувати його в загальному порядку позбавлення волі. Деякі автори не вбачають доцільності цього покарання і у зв'язку з тим, що «захист батьківщини

несумісний із вчиненням злочинів, то недоцільним є збереження статусу військовослужбовця» (Fattakhov, 2004: 18), інші – оскільки завданням ЗСУ є «оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності», а не виконання покарань (Ропомarenko, 2009: 312). Покарання у вигляді позбавлення волі дозволяє захищати інтереси суспільства, тимчасово або довічно вилучаючи засудженого із соціуму, тому тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців може бути поглинуте цим покаранням.

11. Позбавлення волі на певний строк – ізоляція і поміщення засудженого до кримінально-виконавчої установи закритого типу строком від одного до п'ятнадцяти років (ст. 63 КК).

12. Довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується, коли суд не вважає за можливе застосовувати позбавлення волі на певний строк (ст. 64 КК).

Потреба оновлення українського кримінального законодавства в цілому і оптимізації системи покарань зокрема зумовила необхідність формування робочої групи з питань розвитку кримінального права при Президентіві України, що утворена 07 серпня 2019 року Указом Президента України «Про комісію з правової реформи», яка підготувала Проект нового Кримінального кодексу України (далі – Проект КК). Зміни, що пропонуються авторами Проекту КК, можна охарактеризувати не просто як еволюцію, розвиток кримінального законодавства і права – вони є інтенсивними, динамічними, натомість наразі «вітчизняне законодавство перебуває в певній статистиці» (<https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/86>). Відзначимо, що науковці розрізняють поняття «розвиток» та «динаміка», вбачаючи в останньому більш вузьку категорію. За словами Д.О. Балобанової, «правову систему України в цілому та окремих її галузей можна охарактеризувати як такі, що знаходяться в стані розвитку, тобто історичному процесі самотворення. А як складник цього процесу можна визначити динаміку правової системи та кримінального права, що володіє власною структурою і має циклічний характер» (Balobanova, 2014).

Зміни норм матеріального і процесуального права, що відбулися у зв'язку з набранням чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», зокрема розподілу кримінальних правопорушень на злочин і проступок, породили необхідність чіткої градації системи покарань для злочинів і для проступків. Такий дворівневий підхід утілено в Розділі 3.1 Проекту КК. Відповідно до ч. 1 ст. 3.1.2. Проекту КК: «за вчинення злочину встановлюються і можуть застосовуватися як основні такі види покарань: а) штраф; б) ув'язнення на певний строк; в) довічне ув'язнення». Згідно з ч. 3 ст. 3.1.2. «за вчинення проступку встановлюються і можуть застосовуватися як основні такі види покарань: а) грошове стягнення; б) безоплатні роботи; в) обмеження свободи пересування; г) арешт».

Загалом, позитивним видається чітке розмежування покарань на такі, що можуть застосовуватися за злочини, й такі, що можуть застосовуватися за проступки. Н.А. Мирошниченко слушно зауважує: «Класифікація кримінальних правопорушень за ступенем і характером суспільної небезпеки має суттєве значення для формування окремих інститутів кримінального права та для визначення видів і розмірів покарань у санкціях статей Особливої частини КК. Тому чітке визначення типових санкцій за різні категорії кримінальних правопорушень у Загальній частині кримінального закону надасть можливість уніфікувати кримінальне законодавство в цілому» (Myroshnychenko, 2021: 146–149) і скорочення кількості покарань, адже, як нами зазначено вище, деякі з них утратили повноту свого карального впливу (наприклад, виправні роботи) або порушують принцип рівності (тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців), а деякі цілком справедливо, на наш погляд, перейшли в розділ 3.6. Засоби безпеки. Так, згідно з п. є ч. 2 ст. 3.6.5. Проекту КК до обмежувальних засобів відноситься «обмеження права обіймати певні посади; обмеження права здійснювати певні види діяльності». Такий підхід видається виправданим з огляду на те, що «позбавлення» і «обмеження» – справді близькі за сутністю поняття: відповідно, «забирати» і «встановлювати межі, умови», але абсолютно відрізняються за ступенем, інтенсивністю й за вживанням у пенологічному арсеналі, не є рівнозначними і не можуть замінювати один одного. «Позбавлення», яким оперує вітчизняний законодавець, є надто широким, оскільки особа обмежується в доступі до конкретної категорії посад, але не позбавляється права обіймати посади як такі, звідси і потенціал позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основного покарання видається сумнівним. Про це свідчить і нечасте застосування його як основного судами з розгляду кримінальних справ. Так, у 2015 році це покарання як основне застосувалося 3 рази, у 2016 – 4, у 2017 – 0, 2018 – 0, 2019 – 1, 2020 – 0 (<https://court.gov.ua>).

Конфіскація майна в Проекті КК стала відособленим механізмом, їй присвячено розділ 3.8. Проекту КК «Конфіскація майна та вилучення речі». На відміну від чинного КК підстави її застосування більш деталізовано. Згідно з ч. 2 ст. 3.8.1. Проекту КК конфіскація застосовується щодо майна, яке: «а) є предметом кримінального правопорушення або доходом від такого предмета; б) підшукане, пристосоване, використане як знаряддя або засіб вчинення кримінального правопорушення чи для схиляння особи до його вчинення; в) використовувалося для фінансування чи матеріального забезпечення вчинення кримінального правопорушення або г) використовувалося як винагорода за вчинення кримінального правопорушення», таким чином, конфіскація згідно з Проектом КК має і превентивну мету, тому за своїми характеристиками більше схожа на захід безпеки. На відміну від покарання, що «спрямоване на кару, відплату та залякування особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, компенсаційні заходи спрямовані на відновлення соціальної справедливості та попереднього стану потерпілого від злочинного посягання ... заходи безпеки є елементом спеціально-профілактичного ситуативного попередження злочинності (нейтралізація чи припинення криміногенної ситуації)» (Horbachova, 2008: 11).

Однак деякі положення, що пропонуються, виглядають спірними. До таких можна віднести надмірне скорочення видів покарань за злочини, що явно суперечить міжнародним актам. Так, в одному з найбільш значимих документів – Мінімальних Стандартних правилах ООН – стосовно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила), міститься набір засадничих елементів і гарантії для осіб, засуджених до альтернативних тюремному ув'язненню покарань, вказується, що «система кримінального правосуддя повинна передбачати широкий спектр покарань, не пов'язаних із позбавленням волі під час досудового розслідування і після винесення вироку, для того щоб надати більшу гнучкість відповідно до характеру і ступеня тяжкості правопорушення, особистої історії і біографії правопорушника, а також з інтересами захисту суспільства для запобігання невинуватого тюремного ув'язнення» (Токійські правила п. 2.3). Це визнають і члени робочої групи, зокрема в колективній роботі, де одним зі співавторів є Ю.А. Пономаренко, зазначається: «...засоби кримінального права, пов'язані з найбільш значущими обмеженнями прав і свобод людини та громадянина, мають виступати виключно як *ultima ratio* у протидії лише найбільш суспільно небезпечним діям, які спричиняють істотну шкоду охоронюваним законом суспільним відносинам» (Tatsii, Tiutiuhin, Ponomarenko, 2015). З огляду на це в національному законодавстві повинно бути передбачено повноцінні альтернативи тюремному ув'язненню, тому доречним вважаємо залишити як покарання безоплатні роботи та обмеження волі. Обґрунтованість такого підходу пояснюється, по-перше, загальною тенденцією гуманізації, спрямовану на існування альтернативних позбавленню волі покарань, аби уникнути ситуації, за якої за злочини тяжкі й особливо тяжкі було допустимо існування однакових санкцій. По-друге, позитивним досвідом існування вказаних санкцій у чинному КК. По-третє, існують необхідні створені умови для виконання цих видів покарань, тоді як для арешту їх немає досі, однак автори Проекту КК його залишають як покарання за проступки.

З огляду на це система покарань за злочини виглядатиме так: а) безоплатні роботи; б) штраф; в) обмеження волі; г) ув'язнення; г) довічне ув'язнення.

Другим спірним аспектом виглядає, на наш погляд, повернення короткострокового ув'язнення як покарання за злочин (злочин 1 ступеня передбачає покарання у виді штрафу в розмірі від 100 до 500 розрахункових одиниць або ув'язнення на строк *від трьох місяців до двох років*). Мінімальний строк ув'язнення встановлено на рівні трьох місяців. Для порівняння: в чинному КК цей строк встановлено на рівні 1-го року, і такий підхід видається нам більш прийнятним.

Щодо покарань за проступки варто виділити такі спірні моменти. Перший – термінологічний. І штраф (покарання за злочини), і грошове стягнення згідно з Проектом КК мають однакову дефініцію, а в чинному КК одне визначається через інше: «штраф – це грошове стягнення», тому, на наш погляд, доречним було б залишити універсальне і звичне кримінально-правове покарання «штраф».

Другий – непослідовність підходу, який виражається в невизначеності приналежності безоплатних робіт як кримінально-правового засобу. Відповідно до ч. 1 ст. 3.1.8. Проекту КК «безоплатні роботи полягають у безоплатному виконанні засудженою особою у вільний від роботи та навчання час праці, відповідної стану її здоров'я, види якої та перелік об'єктів, на яких вона виконується, визначають органи місцевого самоврядування». Змістово, в порівнянні з чинним КК й існуючими «громадськими роботами», це покарання отримало важливе уточнення щодо того, що праця виконується з урахуванням стану здоров'я засудженого. Разом із тим змістово однакове визначення містить і один із пробаційних засобів – *суспільно корисні роботи* згідно з ч. 1 ст. 3.4.5. Проекту КК «полягають у безоплатному виконанні засудженою особою праці у вільний від роботи та навчання час, види та перелік об'єктів, на яких вона виконується, визначають органи місцевого самоврядування». Однак безоплатні/громадські/суспільно корисні роботи мають необхідну ознаку покарання – вони обмежують законні права і свободи засудженого, зокрема право на працю. Тоді як пробація згідно із ЗУ «Про пробацію» – це «система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого». З визначення простежується основна функція пробації – наглядова, тому пробація за своєю суттю не може бути спрямована на обмеження прав і свобод людини, це привілей покарання, а отже, незрозуміло є ситуація, за якою змістовно однакове поняття одночасно підпадає і під покарання, і під засіб пробації. Те саме варто сказати і про пробаційний арешт, яким замінюють обмеження волі.

Третій аспект пов'язаний з покаранням за проступки у виді обмеження свободи пересування. Обмеження свободи пересування визначається як «часткова ізоляція особи від суспільства шляхом виконання нею обов'язку у вихідні, святкові дні та/або у нічний час у будні дні не залишати житло, яке є місцем її проживання, яке встановлюється на строк від 15 днів до 3 місяців» (ч. 1, ч. 2 ст. 3.1.9 Проекту КК). У поданому авторами Проекту КК варіанті цей вид покарання більше схожий на запобіжний захід, ніж на повноцінний пеналогічний інструмент. Це, на наш погляд, пов'язано з певними аспектами.

По-перше, складається враження, що підґрунтям його застосування буде слугувати *не винуватість, а шкідливість* поведінки засудженого, адже зі змісту правообмежень випливає, що основна мета цього заходу – превентивна, попередження повтору вчинення нового кримінального правопорушення, тоді як обов'язковою ознакою будь-якого покарання є не лише індивідуальний характер, але й виправний вплив. А отже, по-друге, його швидше можна порівняти з адміністративним наглядом, а не з дієвим пеналогічним інструментом: згідно зі ст. 1 ЗУ «Про адміністративний нагляд» адміністративний нагляд – це «система тимчасових примусових профілактичних заходів спостереження і контролю за поведінкою окремих осіб,

звільнених з місць позбавлення волі, що здійснюються органами Національної поліції». По-третє, зі змісту норм Проекту КК поки що не зрозуміло, чи матиме невиконання засудженим вищезазначених обов'язків для нього якісь негативні наслідки, адже, якщо виходити з ієрархічної побудови системи покарань, запропонованої в Проекті КК, обмеження свободи пересування займає проміжну ланку між арештом і безоплатними роботами, однак ніяких уточнень щодо можливості заміни цього виду покарання на інші в нормах Загальної частини проекту КК немає. Таке розташування видів покарань виглядає дещо спірним, адже, на наш погляд, обмеження свободи пересування має менший рівень суворості, ніж безоплатні роботи, сутність яких зводиться до обов'язкового залучення до праці, до того ж безоплатні роботи передбачають і довші строки покарання, ніж обмеження свободи пересування.

Висновки. Теоретичні погляди на поняття «система покарань» зазвичай зводяться до розуміння її як певної сукупності або переліку. Система покарань виконує низку функцій: обмеження (стримування), виправну (корекційну), функцію попередження (превентивну) і відновлювальну (компенсаційну); важливою функцією системи покарань є встановлення розмірів і видів покарань.

Правова регламентація видів покарань відображена у ст. 51 КК України. Наразі можемо констатувати надмірну кількість існуючих видів покарань і необхідність їх скорочення шляхом поглинання (наприклад, штрафом виправних робіт) і перетворення (конфіскації майна в засіб безпеки). Такий підхід утілено в Проекті КК України, однак незавершеність правової конструкції в частині системи покарань дає можливість дискусії щодо проблеми. З огляду на всезагальну тенденцію гуманізації та експорту ліберальних цінностей невинуватим видається побудова системи покарань за злочини, яка передбачає лише три види покарань; така система покарань приречена на функціональний дефіцит. Невинуватим видається перетворення цілком робочих пенологічних інструментів – громадських (безоплатних) робіт і обмеження волі – на засоби пробації.

Профілактика, на наш погляд, завжди в перевазі перед покаранням, однак у системі покарань за пропуск Проекту КК у разі включення такого виду покарання, як обмеження свободи пересування, відбувається необгрунтоване заміщення покарання профілактичним, превентивним засобом.

Список використаних джерел:

1. Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2015–2020 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 15.10.2021).
2. Бажанов М.І. Наказание в проекте УК Украины. *Проблеми законності*. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 1999. Вип. 38. С. 167–179.
3. Балобанова Д.О. Щодо співвідношення понять «динаміка» та «розвиток». *Правове життя сучасної України* : матеріали міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. Одеса : Фенікс, 2014. С. 520–522.
4. Богатирьов І.Г. Конфіскація майна – за і проти. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2015. № 3. С. 38–44.
5. Бодюл Є.М. Правові та організаційні засади виконання покарання в кримінально-виконавчих установах відкритого типу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 20 с.
6. Горбачова І.М. Заходи безпеки у кримінальному праві України (порівняльно-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Одеса, 2008. 21 с.
7. Кирись Б.О. Поняття і зміст покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 1–2. С. 182–188.
8. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / М.І. Бажанов та ін. ; за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Харків : Юрінком Інтер, Право, 2001. 456 с.
9. Мирошниченко Н.А. Роздуми щодо нової редакції КК України. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. м.Одеса, 21 трав.2021 р. /за заг. ред. С.В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 146–149.
10. Мирошниченко Н.А. Перспективи вдосконалення Кримінального кодексу України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 17–20.
11. Мицька О.І. Штраф як вид покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/86> ; URL: http://www.lsej.org.ua/2_2020/88.pdf (дата звернення: 15.10.2021).
12. Пономаренко Ю.А. Види наказаний по уголовному праву Украины : монографія. Харків : Издательство «ФИНН», 2009. 344 с.
13. Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. 720 с.
14. Проект нового Кримінального Кодексу : редакція від 18.10.2021 р. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/10/18/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-18-10-2021.pdf>
15. Старков В.О., Милоков С.Ф. Наказание: уголовно-правовой и криминологический анализ. Санкт-Петербург : Юрид.Центр.Пресс, 2001. 461 с.
16. Тацій В., Тютюгін В., Пономаренко Ю. Проблеми стабільності й динамізму кримінального законодавства України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 4 (83). С. 54–66. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10941/1/Tatsiy_Tutiugin_Ponomarenko_54-66.pdf (дата звернення: 15.10.2021).
17. Уголовное право : словарь-справочник / авт.-сост. Т.А. Лесниевски-Костарева. Москва : Норма : Инфра-М, 2000. 422 с.

18. Фаттахов И.Т. Наказания, ограничивающие личную свободу осужденного: автореф. дисс. ... канд. ю. н. : 12.00.08 ; Казанский государственный университет им. В.И. Ульянова-Ленина. Казань, 2004. 23 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197417569.pdf> (дата звернення: 14.10.2021).
19. Шинкарьов Ю.В. Арешт як вид кримінального покарання та особливості правового регулювання його виконання та відбування : автореф. дис. ... на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право. Львів, 2007. 21 с.

References:

1. Analitichni tablytsi shchodo stanu zdiisnennia pravosuddia za 2015-2020 rik [Analytical tables on the state of justice during 2015-2020]. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (data zvernennia: 15.10.2021) [in Ukrainian].
2. Bazhanov M.Y. (1999). Nakazanye v proekte UK Ukrainy [Punishment in the draft of the Criminal Code of Ukraine]. Problemy zakonnosti. Vyp. 38. Kharkiv : Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Ya. Mudroho. S. 167-179 [in Russia].
3. Balobanova D. O. (2014). Shchodo spivvidnoshennia poniat «dynamika» ta «rozvytok» [The relationship between the concepts of «dynamics» and «development»]. Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy : materialy mizhnar. nauk. konf. prof.-vykl. ta aspirant. Odesa : Feniks. S. 520-522 [in Ukrainian].
4. Bohatyrov I. H. (2015). Konfiskatsiia maina – za i proty [Pros and cons of confiscation of property]. Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka. № 3. S. 38–44 [in Ukrainian].
5. Bodiul Ye.M. (2005). Pravovi ta orhanizatsiini zasady vykonannia pokarannia v kryminalno-vykonavchyykh ustanovakh vidkrytoho typu [Legal and organizational principles of execution of punishment in openly penitentiary institutions] : avtoref. dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kyiv. 20 s [in Ukrainian].
6. Horbachova I. M. (2008). Zakhody bezpeky u kryminalnomu pravi Ukrainy (porivnialno-pravovyi aspekt) [Security measures in the criminal law of Ukraine (comparative legal aspect)] : avtoref.dys. kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.08 – kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo. Odesa. 21 s [in Ukrainian].
7. Kyrys B.O. (2004). Poniattia i zmist pokarannia u vydi sluzhbovykh obmezhen dlia viiskovosluzhbovtziv [The concept and content of punishment in the form of service restrictions for servicemen]. Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnogo upravlinnia ta prava. № 1–2. S. 182-188 [in Ukrainian].
8. Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna (2001). [Criminal law of Ukraine. The general part] : pidruch. dlia stud. yuryd. spets. vyshch.zakl.osvity / M.I.Bazhanov, Yu.V.Baulin, V.I.Borysov ta in. ; za red. M.I. Bazhanova, V.V.Stashysa, V.Ia.Tatsiia. Kharkiv : Yurinkom Inter, Pravo. 456 s [in Ukrainian].
9. Myroshnychenko N.A. (2021). Rozdumy shchodo novoї redaktsii KK [Reflections on the new version of the Criminal Code of Ukraine]. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 146-149 [in Ukrainian].
10. Myroshnychenko N.A. (2009). Perspektyvy vdoskonalennia Kryminalnogo kodeksu Ukrainy [Prospects for improving the Criminal Code of Ukraine]. Aktualni problemy derzhavy i prava. Vyp. 47. S. 17–20 [in Ukrainian].
11. Mytska O.I. Shtraf yak vyd pokarannia nepovnolitnikh u kryminalnomu pravi Ukrainy [Fine as a type of punishment of minors in the criminal law of Ukraine]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/86>. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2020/88.pdf (data zvernennia: 15.10.2021) [in Ukrainian].
12. Ponomarenko Yu.A. (2009). Vydy nakazanyi po uholovnomu pravu Ukrainy [Types of punishments under the criminal law of Ukraine] : monohrafiya. Kharkov : Yzdatelstvo «FYNN». 344 s [in Russia].
13. Ponomarenko Yu.A. (2020). Zahalna teoriia vyznachennia karanosti kryminalnykh pravoporushen [General theory of criminal offenses' punishability determining] : monohrafiya. Kharkiv : Pravo. 720 s [in Ukrainian].
14. Proiekt novoho Kryminalnogo Kodeksu [Draft new Criminal Code]: redaktsiia vid 18.10.2021. URL: <https://newcriminal-code.org.ua/upload/media/2021/10/18/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-18-10-2021.pdf> [in Ukrainian].
15. Starkov V.O., Myliukov S.F. (2001). Nakazanye: uholovno-pravovoi y kryminolohycheskyi analiz [Punishment: criminal law and criminological analysis]. Sankt-Peterburh : Yuryd.Tsentr.Press. 461 s [in Russia].
16. Tatsii V., Tiutiuhin V., Ponomarenko Yu. (2015). Problemy stabilnosti y dynamizmu kryminalnogo zakonodavstva Ukrainy [Problems of stability and dynamism of the criminal legislation of Ukraine]. Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy. № 4 (83). S. 54–66. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10941/1/Tatsiy_Tiutiugin_Ponomarenko_54-66.pdf (data zvernennia: 15.10.2021) [in Ukrainian].
17. Uholovnoe pravo : slovar-spravochnik (2000). [Criminal law: dictionary reference] / avt.-sost. T. A. Lesnyevsky-Kostareva. Moskva : Norma : Ynfra-M. 422 s [in Russia].
18. Fattakhov Y.T. (2004). Nakazaniya, ohranychyvaiushchye lychnuiu svobodu osuzhdennoho [Punishments restricting the personal freedom of the convicted person]: avtoref. dyss.kand.iu.n: 12.00.08; Kazanskyi hosudarstvennyi unyversytet ym. V.Y. Ulianova-Lenyna. Kazan. 23 s. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197417569.pdf> (data zvernennia: 14.10.2021) [in Russia].
19. Shynkarov Yu.V. (2007). Aresht yak vyd kryminalnogo pokarannia ta osoblyvosti pravovoho rehuliuвання yoho vykonannia ta vidbuvannia [Arrest as a type of criminal punishment and features of legal regulation of its execution and serving] : avtoref. dys. na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata yurydychnykh nauk: 12.00.08 – kryminalne pravo i kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo. Lviv, 2007. 21 s [in Ukrainian].